

Anmeldelser.

Hans H. Fussing: Herremand og Fæstebonde.
(Nyt nordisk Forlag. 1942.)

Gennem tiderne har landbruget haft en afgørende betydning for den økonomiske og kulturelle udvikling her i landet. Naar man tager dette forhold i betragtning, maa man undre sig over, hvor faa videnskabelige undersøgelser over landbrugets historie, der hidtil foreligger. Et saa centralt punkt som bondens retsforhold har kun en enkelt gang været genstand for kritisk analyse, af Johannes Steenstrup i en artikel i *Historisk Tidsskrift*. Det maa derfor hilses med glæde, at lektor Fussing i sin store disputats: *Herremand og Fæstebonde* har givet en indgaaende skildring af det retslige grundlag, hvorpaa forholdet mellem herremanden og hans bønder hvilede. Bogen, der omfatter tiden 1536—1660, er klart disponeret og let overskuelig med en udmærket indholdsoversigt og fortræffelige person- og stedregistre, altsammen noget der altfor ofte mangler i historiske værker. Trods den gode indholdsoversigt vilde et sagregister dog have lettet benyttelsen. Thi værket vil sikkert i høj grad blive brugt som haandbog, da det giver indgaaende besked om en række landboretlige foreteelser og begreber, som den, der ikke er fagmand paa det agrarhistoriske omraade, vil være glad for at have paa et lettilgængeligt sted.

Bogen behandler fæsteforholdet og dets opløsning, landgilden og hoveriet samt forholdet mellem foged og fæster, mellem husbond og fæster og mellem kongen og fæstebonden. I det afsluttende og meget vigtige kapitel skildres tingenes stilling til herremanden og fæstebonden. Undersøgelsen er først og fremmest bygget paa tingbøger (Retterttingets dombøger, Viborg og Fynbo landstingsprotokoller og

herredernes tingbøger) og godsarkiver (især fynske), et hidtil ret ubenyttet materiale af et betydeligt omfang¹⁾. Der fordres stor taalmodighed og udholdenhed hos den mand, der tør give sig i lag med det; men Dr. Fussing véd, hvad han vil, og han naar sit maal, dels fordi han har den sejge energi, der fører frem til det, dels fordi maalet ikke ligger oppe i skyerne. Forfatteren har ikke tilstræbt at give en dybsindig og aandfuld historisk skildring, men har villet give en paalidelig og jævn redegørelse for de særlige problemer i forbindelse med forholdet mellem herremand og bonde. Det ene behøver ikke at udelukke det andet, men altfor ofte oplever man, at historiske undersøgelser af lutter aandfuldhed og stilistisk elegance bliver ganske intetsigende i saglig henseende. Saa hellere jævnheden. Hermed være dog ikke sagt, at man ikke i Fussings bog kunde have ønsket sig lidt mindre jævnhed og lidt mere stilistisk elegance og ikke mindst mere dybde i det historiske perspektiv. En del i denne retning kunde være naaet ved en formindskelse af omfanget. Det store kildemateriale tynger fremstillingen, de mange referater af »sager« virker ofte trættende paa læseren, men — det maa indrømmes — de giver bogen en saglig vægt, som ikke maa undervurderes, og som haandbog maa den sikkert siges at have vundet derved.

At referere indholdet af det omfangsrige værk lader sig ikke gøre i en kort anmeldelse. Kun de vigtigste resultater skal nævnes. I kapitlet om fæstetiltrædelse kommer forfatteren ind paa spørgsmaalet: Hvorfra kom fæsterne? Materialet er her meget sparsomt og maaske næppe udnyttet helt til bunds. Det kunde dog se ud, som om gaardene sjældnere er gaaet i arv fra far til søn eller svigersøn, end man almindeligvis er tilbøjelig til at tænke sig. Paa adelsgodset synes »slægtsgaarde« at have været et forholdsvis sjældent begreb,

¹⁾ Paa enkelte punkter er arkivmaterialet dog ikke udnyttet helt til bunds. Det gælder saaledes Danske Kancellis arkiv. Det er ret uforstaaeligt, at det betydningsfulde Trøjborg godsarkiv ikke er gennemgaaet. Det indeholder et ret værdifuldt materiale af fæste- og bøderegistre, jordebøger, skøder m. m. fra Tiden før 1660. Trøjborg (Visby s., Lø h.) hørte ikke til Slesvig, men til enklaverne, og i bogen benyttes ogsaa domme vedr. dette gods, hentet fra de højere domstoles tingbøger, mens Lø herreds tingbøger (1607, 1619, 1621—23, 1635, 1648—49) ikke er benyttet.

muligvis har forholdet været et andet paa krongodset. Det vilde være af stor betydning at faa fastslaaet, fra hvilke egne de nye fæstere kom. Men her svigter materialet næsten fuldstændigt. En statistik, som forfatteren opstiller over fæstere og landdelsnavne, tyder paa en vandring fra vest mod øst, fra Jylland til øerne. Den er dog bygget paa saa spinkelt et grundlag, at den maa siges at være værdiløs som bevismiddel. Derfor kan forholdet selvfølgelig godt have været saaledes, og Gustav Bangs kirkebogsstudier og erfaringer fra senere tid tyder paa, at dette virkelig er tilfældet.

Bogens værdifuldeste resultater er sikkert paavisningen af landgildens stigning. Regeringen var indtil ca. 1600 modstander af forhøjelsen af landgilden paa adelsgodset, men kunde ikke opretholde sit standpunkt, fordi den forhøjede sine egne bønders landgilde. Forhøjelserne — der især angik smaaredsterne — fandt dog væsentlig sted før 1600, hvilket skyldtes de almindelige økonomiske forhold. Den tilbagegang for landbruget, der skete lidt ind i det 17. aarhundrede, gjorde det muligt for bønderne at tage en yderligere forhøjelse. Med hensyn til hoveriet var stigningen stærkere. Trods de faktiske forøgelser af landgilden var den almindelige regel dog stadig, at landgilden var uforanderlig. Det havde hoveriet oprindeligt ogsaa været, men ret hurtigt fastslog domstolene husbondens ubegrænsede ret til at kræve ægt og arbejde.

Den ældre tids forskning, først og fremmest C. F. Allen, gav et meget mørkt billede af bondens forhold. Denne opfattelse var til en vis grad apriorisk og først og fremmest paavirket af den tidlige liberalismes politiske indstilling, selvom den dog sikkert gaar tilbage til reformtidens stærkt agitatoriske fremstilling af bondestandens forhold. Johannes Steenstrup har — især i sin bog »Den danske Bonde og Friheden« — hævdet det stik modsatte synspunkt. Selvom han paa flere punkter afgjort har ret overfor Allen, er hans opfattelse dog ofte ensidig og hans fremhæven af lyssiderne overdreven. Fussing undgaar saavidt muligt polemik, men maa dog tage stilling til de forskellige forfatteres opfattelser. I det væsentlige deler han Steenstrups synspunkter. Han hævder, at selvom bondens økonomiske vilkaar er blevet ringere, idet der er blevet væltet større byrder over paa ham, er hans retslige stilling paa den anden side blevet

styrket, paa forskellig maade er han blevet sikret mod overgreb fra adelens side. I høj grad medvirkende hertil har domstolenes stilling været, og i det sidste betydningsfulde kapitel undersøger han, om de forskellige instancer kan siges at have været partiske for adelen og mod bonden eller omvendt. Ved at gennemgaa en række retssager fastslaar han, at mens herredstingene undertiden kan have været adelsvenlige i deres domme, var landstingenes og rettertingets domme upartiske, maaske snarest lidt i bøndernes favør. Og han drager heraf den vigtige konklusion, at Danmark i denne periode var en retsstat. Det er et meget centralt punkt, Fussing her har rettet undersøgelsen imod, og selvom materialet maaske er lidt spinkelt, er jeg overbevist om, at hans konklusion er rigtig. Og dens rigtighed gælder uden tvivl ogsaa de følgende aarhundreder. Demokrati har ikke aarhundredgammel hævd i Danmark, men — og det er sikkert mere væsentligt og det springende punkt i vurderingen af dansk historie og af forudsætningen for vor nationale kultur i dag — Danmark har igennem tiderne været en retsstat, det er den linie, der gaar som den røde traad gennem vor historie. De politiske organisationsformer har varieret, adelsvælde, enevælde, demokrati, naar alt kommer til alt er det vel kun noget ydre, tidsbestemte foreteelser, det faste og blivende er hver mands ret til at faa sin sag dømt efter loven, og saaledes at loven ikke kan tvinges og bøjes for en enkelt mands eller stands skyld.

Dr. Fussings resultater, der fremsættes som naturlige følgeslutninger af det fremlagte materiale, vil i det store og hele næppe kunne omtvistes. Enkelte smaating kan man maaske være uenig med ham i, men hvad de centrale problemer angaar, vil hans resultater uden tvivl blive staaende.

Det er en af forfatterens store fortjenester, at han skildrer, hvordan forholdene i virkeligheden var, og ikke som saa mange andre forskere indskrænker sig til at give et billede af, hvordan de skulde have været efter loven. Men det er ikke nok med et hvordan, historikeren maa ogsaa besvare et hvorfor. Og her kommer bogens altfor snævre afgrænsning særlig tydeligt frem. Man kan ikke give en tilfredsstillende skildring af fæstebondens retsforhold og forandringerne deri uden at undersøge, hvorfor disse ændringer er opstaaet. Man savner en redegørelse for den almene øko-

nomiske baggrund og en undersøgelse af paavirkninger udefra, først og fremmest fra Tyskland og hertugdømmerne. Da saa mange af Danmarks adelsmænd i det 16. og 17. aarhundrede var af tysk eller holstensk oprindelse eller i hvert fald havde gods i hertugdømmerne, kan det paa forhaand synes sandsynligt, at forholdene her kan have paavirket udviklingen i Danmark. Paa enkelte punkter som f. eks. hals- og haandsretten véd vi ogsaa, at det har været tilfældet. Men ogsaa paa anden maade har forfatteren afgrænset sit emne for snævert. Der er emner af central betydning for det belyste problem, som han har ladet ligge. Det gælder først og fremmest vornedskabet, et af de vigtigste spørgsmaal i forbindelse med fæstebonden retsstilling. Det gælder ogsaa en foreteelse som herlighedsretten. Uden at forstaa den, vil man ikke kunne give en helt rigtig bedømmelse af hele fæstespørgsmaalet.

Der vil saaledes kunne rettes anker mod Dr. Fussings værk, men disse formindsker selvfølgelig ikke den store værdi af det arbejde, der faktisk er gjort, de undersøgelser der er foretaget, og de betydningfulde landvindinger for den historiske videnskab, der er naaet. »Herremænd og Fæstebonde« vil for enhver, der i fremtiden vil beskæftige sig med dansk landbrugshistorie, blive en bog, man ikke vil kunne komme udenom, for mange — og ikke mindst for lokalhistoriskere — vil den blive en værdifuld haandbog og raadgiver i en række landboretlige problemer.

Johan Hvidtfeldt.

Carl Lindberg Nielsen: Varde Bys Historie.
(Varde 1942.)

Bortset fra mindre Afhandlinger og Artikler har Vardes Historie hidtil ikke været behandlet. Byraadet har derfor grebet Jubilæet i 1942 som Anledning til at udgive en Skildring af Byens Fortid. Arbejdet har været overdraget nuværende Arkivar ved Landsarkivet i Viborg Carl Lindberg Nielsen, der allerede i lang Tid havde beskæftiget sig med Emnet, og som Resultat foreligger nu en Bog paa 325 Sider med mange Illustrationer og Kort.

Da Varde aldrig har spillet nogen Rolle i Danmarks Historie, maa Bogen blive Lokalhistorie i egentligste Forstand,